

ПСИХОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Присвячено теоретичному аналізу чинників розвитку громадянської активності старшокласників. Визначено та проаналізовано зміст психологічних чинників, що впливають на рівень сформованості громадянської активності старшокласників.

Ключові слова: громадянська активність старшокласників, соціально-психологічні, психолого-педагогічні, індивідуально-психологічні чинники.

Постановка проблеми

Радикальні соціально-економічні та політичні перетворення у світі висувають низку важливих завдань щодо створення суверенних, економічно розвинених, демократичних держав, що мають забезпечувати свободи, права й обов'язки громадян. Така ситуація стосується не тільки сучасного українського суспільства, яке переживає сьогодні період свого становлення в новій якості, а й країн з розвинутою демократією. Тому одна з найактуальніших проблем нині — розвиток громадянської активності старшокласників, яка є сукупністю характеристик особистості, що орієнтована на перетворення умов життєдіяльності суспільства, розвиток власних громадянських якостей та реалізацію громадянських можливостей старшокласників.

Незалежно від того, що громадянська активність неодноразово обговорювалася науковцями, такими, як М. Боришевський [3], Л. Снігур [14], В. Сухомлинський [15], які визначили особливості об'єктивних і суб'єктивних ознак громадянської активності, взаємодії громадян із владою, процес становлення громадянського суспільства, чинники та специфіка обумовленості громадянської активності старшокласників розглядаються неоднозначно.

У зв'язку з цим психологічна значущість проблеми потребує іншого підходу до вирішення вищезазначених питань та формує мету дослідження: схарактеризувати основні психологічні чинники розвитку громадянської активності старшокласників.

Виклад основного матеріалу

Існує низка теоретичних парадигм, де розглядається комплекс чинників, які обумовлюють процес розвитку громадянської активності старшокласників, де психологічні чинники вважаються причинами, що обумовлюють процес цього розвитку, та визначають характерні особливості громадянської активності старшокласників.

Представник однієї з теорій А. Мудрик [10] чинники соціалізації, громадянизації, зокрема й розвитку громадянської активності особистості об'єднує у чотири групи: 1) мегафактори — космос, планета, світ, які через інші групи факторів впливають на мешканців Землі; 2) макрофактори — етнос, держава, суспільство, які впливають на всіх, хто проживає в певних країнах; 3) мезофактори — регіон, село, місто, селище, район, ЗМІ; 4) мікрофактори — сім'я, сусіди, групи одноліток, виховні організації, різні суспільні, державні, релігійні організації, мікросоціум.

А вчений М. Боришевський [3] у процесі розвитку рис громадянськості старшокласників бере до уваги такі чинники: розташування школи (регіон, міська чи сільська школа); тип школи (масова чи елітарна); контингент дітей (моноетнічна чи поліетнічна); ступінь автономності школи щодо влади й освітянських структур; психофізіологічні особливості кожного вікового періоду розвитку дитини; психосоціальні особливості дітей, які відвідують школу (соціальний статус, належність до певної конфесії); сприймання національних і загальнолюдських цінностей та орієнтирів.

Теоретик І. Галантіонова [4] вважає, що на громадянську активність впливають зовнішні (ЗМІ, ідеологія, державний лад, тип економічних відносин, освіта, масова національна культура, державна молодіжна політика, громадянська освіта) та внутрішні (вплив найближчого оточення: родина, навчальні

заклади, групи однолітків, трудовий колектив, тип того місця, де людина мешкає постійно, особливості психології людини чинники).

Унаслідок аналізу літератури з питань чинників розвитку громадянської активності старшокласників виникла потреба визначити інший підхід, що базується на моделі психологічних чинників саморозвитку старшокласників, О. Мерзлякової, яка виділяє: індивідуально-психологічні (готовність до саморозвитку, стратегія самопобудови особистісних якостей), соціально-психологічні (оточення, навчальне середовище, наявність педагогічної культури), психолого-педагогічні (цілеспрямовані психолого-педагогічні заходи за актуальними для віку напрямками чинники) [8].

Отже, серед основних психологічних чинників розвитку громадянської активності старшокласників ми виокремлюємо: соціально-психологічні, психолого-педагогічні, індивідуально-психологічні.

До **соціально-психологічних чинників**, які визначаються процесами і явищами держави та громадянського суспільства, нами віднесені такі: особливості життєдіяльності територіальної громади, особливості соціально-економічної ситуації в країні, державна молодіжна політика, ЗМІ.

Процес розвитку громадянської активності триває все життя, але найінтенсивніше він проходить у ранньому юнацькому віці, головним новоутворенням якого є відкриття власного «Я», розвиток рефлексії, усвідомлення власної індивідуальності, становлення життєвого самовизначення, коли особистість починає самостійне життя, шукає своє місце у суспільстві, громаді [7]. Саме громада має створити атмосферу безпеки, довіри, активності, надати можливість юнакам самоствердитися, самореалізуватися, отримати насолоду від спілкування та громадянської діяльності.

Територіальна громада, як співтовариство громадян, які об'єднані спільною діяльністю, інтересами та цілями з метою задоволення побутових, виховних та інших потреб, виробляє велику кількість позитивних, негативних, формальних і неформальних способів навіювання, переконання, заборон, засобів вираження визнання, визначає особливості життєдіяльності громадян. За допомогою цих способів і заходів поведінка цілих груп людей, що проживають у межах села, селища, міста, регіону, рівень їхньої громадянської активності приводиться у відповідність із прийнятими в певній громаді зразками, нормами, цінностями, впливаючи на ціннісні орієнтації, соціальні установки, життєві цілі та громадянську діяльність старшокласників [9].

Згідно з дослідженнями Д. Мамаєва, рівень громадянської активності громади західного регіону України найвищий, порівняно з іншими регіонами, які відрізняються історичним минулим, культурною та соціальною своєрідністю. Життєвий уклад, спосіб життя, низький рівень поінформованості щодо громадянських проблем країни, трудомісткість праці в домашньому господарстві, невеликий вибір занять у вільний час, неймовірно мала соціально-професійна та культурна диференціація сільської громади, якій властиві елементи традиційної сусідської общини, неоднозначно впливають на ставлення юнаків до правил і норм поведінки у суспільстві, на розвиток їхніх громадянських якостей, реалізацію життєвих планів старшокласників. Спосіб життя міської громади надає багато альтернатив для індивідуального вибору в різних сферах життєдіяльності старшокласників. Інформаційне поле, взаємодія і спілкування з великою кількістю людей, культурно-освітні, комерційні, молодіжні, громадські організації не тільки надають великі можливості в процесі становлення та розвитку особистості старшокласника, а й задовольняють особистісні та суспільні потреби, спонукають юнаків до конкретної активної діяльності, до самовдосконалення через спілкування, емоційні переживання, вольову сферу, розвиваючи тим самим і громадянську активність [10].

На думку Ю. Пачковського, серед комплексу соціально-психологічних чинників розвитку громадянської активності старшокласників важливе місце надається особливостям соціально-економічної ситуації в країні. В умовах безробіття падіння рівня життя, житлових проблем, нерівності у розподілі суспільних благ, конкуренції з представниками старших вікових груп від юнаків вимагається не перебудова існуючих рис характеру, цінностей, установок, а формування нових, адекватних вимогам, соціально-економічних змін у країні. Життєві негаразди, несприятлива економічна ситуація стимулює старшокласників схилитися до самостійного розв'язання своїх власних проблем, вимагає від юнаків актуалізації особистісного потенціалу, а не підтримки з боку батьків, держави. Така ситуація сприяє розвитку у старшокласників важливих особистісних рис (відповідальності, самостійності, ініціативності, впевненості у собі, вміння пристосува-

тися до нових умов життя) які є важливими складовими громадянської активності особистості юнаків [12].

Громадянська свідомість, патріотизм, моральність, громадянські цінності, почуття гідності, суспільна значущість, а отже, і громадянська активність старшокласників у своєму розвитку завдячують державній молодіжній політиці, яка має можливість: удосконалити нормативно-правову базу з питань формування та реалізації молодіжної політики того чи іншого регіону; залучити молодь до розроблення пропозицій щодо вдосконалення механізму реалізації державної молодіжної політики; підтримати молодих громадян в одержанні фаху за здібностями та інтересами; ефективніше використовувати мережу спортивних закладів та закладів культури; збільшити кількість молоді, що бере участь у діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій.

Важливим чинником розвитку громадянської активності старшокласників, що виконує не лише інформативну функцію, а й пропагує ідеї, погляди, вчення, політичні програми, тим самим бере участь у громадянському управлінні, є засоби масової інформації, які інтерпретують актуальну інформацію в бажаному для замовника напрямку, маніпулюють свідомістю юнаків, на замовлення формують їхній стиль життя, громадську думку, впливаючи на емоційні компоненти психіки особистості. Шляхом формування громадської думки, вироблення певних установок, ЗМІ спонукають старшокласників до тих чи інших вчинків. У практиці ЗМІ широко використовуються методи підсвідомого впливу, коли ставлення старшокласника до явищ навколишнього світу формується за допомогою стереотипних уявлень, які впроваджуються в потік новин, автоматично викликаючи у свідомості або негативну, або позитивну реакцію на конкретну подію. Завдяки своїй психологічній природі юнак піддається навіюванню, наслідуванню. За допомогою ЗМІ набувають масового поширення громадянські цінності та соціальні норми, які в систематизованому вигляді відбивають домінуючі світоглядні уявлення, суспільний настрій [10].

Психологічні аспекти навчання та виховання, що впливають на розвиток громадянської активності старшокласників, висвітлюють *психолого-педагогічні* чинники: особливості навчально-виховного процесу освітнього закладу, міжособистісне спілкування з однолітками, особистісні якості та психолого-педагогічні здібності вчителя, міжособистісне спілкування з однолітками, взаємини в сім'ї.

Результатом продуманих дій, які спрямовані на навчання, виховання та розвиток у старшокласників громадянської активності, з урахуванням їхніх вікових, індивідуальних, психологічних особливостей, є навчально-виховний процес освітнього закладу, що здійснює навчально-виховний вплив на юнаків, прогнозує їхній спосіб життя у майбутньому, формує світогляд. За допомогою взаємодії інноваційних і традиційних моделей навчання, стандартів освіти, змісту навчальних програм і планів, освітянських засобів і матеріалу, діалогічного спілкування між суб'єктами освіти формується активна життєва позиція й навички роботи старшокласників у колективі, відбувається інтенсивне поширення знань учнів про процеси та явища, основи життя суспільства, громади, права дитини, соціально-політичні орієнтації, усвідомлюється значущість громадянських якостей. Посилюючи громадянськості складову в існуючих навчальних дисциплінах, створюючи моделі учнівського самоврядування, популяризуючи громадські молодіжні та дитячі об'єднання, організований навчально-виховний процес дає змогу старшокласникам отримати життєвий досвід, засвоїти способи існування, норми, закони, за якими існує дорослий світ (різноманітні соціальні ролі, міжособистісні стосунки), оволодіти громадянськими цінностями та розвинути громадянські якості [4].

Згідно з дослідженнями Л. Карамушки, розвиток громадянської активності старшокласників забезпечує професійна діяльність сучасного педагога, що потребує системи особистісних якостей та педагогічних здібностей учителя, таких, як: загальногромадянські риси (громадянська активність, національна самосвідомість, патріотизм і толерантність); морально-педагогічні якості (принциповість і стійкість переконань, дисциплінованість і вимогливість, справедливість та об'єктивність); індивідуально-психологічні особливості (позитивна «Я-концепція», емоційна стійкість, саморегуляція, самостійність, педагогічні якості); фахова компетентність і спеціальна підготовка; психолого-педагогічні здібності. Такі якості та здібності надають можливість педагогам: структурувати навчальний матеріал так, щоб, впливаючи на мотиваційні, когнітивні, емоційні, поведінкові сфери особистості старшокласників, юнаки самостійно залучалися до активного процесу громадської діяльності; надавати реальну можливість учням розв'язувати творчі громадські завдання, що розвивають і підтримують внутрішню свободу особистості; спонукати до вирішення проблемних ситуацій [6].

Л. Снігур вважає, що одним із важливих чинників розвитку громадянської активності особистості на етапі ранньої юності є міжособистісне спілкування з однолітками. В юнацькому віці змінюється зміст і загальна спрямованість спілкування, воно стає вибіркоким, інтимним, виконує функцію головного полігона самовираження й самоствердження юнаків і дівчат. Під час міжособистісного спілкування з однолітками, що забезпечує розвиток духовної сфери, внутрішніх етичних інстанцій, власну захищеність, порозуміння, підтримку, любов, старшокласники реалізують потребу у громадянському самовиявленні та розумінні з боку інших, потребу переживати нові враження, набувати громадянський досвід, відчувати себе у новій ролі, проявляти самостійність у громадській діяльності. Тому громадянська спрямованість однолітків має великий вплив на становлення та розвиток громадянської свідомості старшокласника, допомагає реалізувати різноманітні потреби молоді, які є важливими складовими громадянської активності юнаків [14].

На думку О. Бондарчук, важливу роль у розвитку громадянської активності особистості старшокласників відіграють взаємини у сім'ї, яка є святиною благородних емоційних переживань, хранителькою моральних чеснот, національних звичаїв і традицій, побуту та соціальних відносин, совісності, честі покоління, прикладом для наслідування. Саме в сім'ї вперше здійснюється приєднання до психологічного феномену «ми», «наше», що є важливим внеском у розвиток громадянськості підростаючого покоління, народжуючи у юної особистості почуття віри (насамперед, віри в себе). Фундамент успіху юнаків у розвитку громадянської активності залежить від сімейних взаємин, які створюються батьками, що сумлінно ставляться до праці, сімейних обов'язків, активні в громадському житті та підтримують авторитет повної сім'ї, цінують гідність дитини, поважають її погляди, визнають право на унікальність і неповторність [2].

Особистісні якості старшокласників, що характеризуються як узагальнені, специфічні властивості особистості, які спонукають молодь до громадянської активності та обумовлюють успішність виконання громадянської діяльності, визначають **індивідуально-психологічні** чинники розвитку громадянської активності юнаків. На думку Ю. Олексіна, з психологічного погляду особистісні якості передбачають наявність у старшокласників: громадянських потреб, що обумовлюють прагнення жити у справедливому та демократичному суспільстві, правовій державі; мотивів участі у громадській діяльності та співпраці з іншими громадянами; стійких інтересів до життя власної країни, територіальної, етнічної спільноти, діяльності демократичних інститутів тощо; спрямованості особистості на активну громадянську дію; позитивного емоційно-ціннісного ставлення до громадянського суспільства, демократії, прав і свобод людини. Якщо ці складові виявляються у поведінці та діяльності юнаків постійно і систематично, це свідчить про перетворення відповідних якостей на стійке особисте утворення — громадянську активність старшокласників [11].

Підтримуючи точку зору А. Аніщенка, ми виділили такі якості, як: активність, відповідальність, толерантність, самовладання, самостійність.

Поняття «активності» традиційно розглядається як загальна характеристика живих істот, здатність змінювати навколишню дійсність відповідно до власних потреб, поглядів, цілей, внутрішня готовність до дії, активна самодіяльність, спрямована на перетворення різних сфер діяльності та самих суб'єктів. У процесі розвитку особистості активність, яка виникає у відповідь на тиск навколишнього середовища, змінюється на власну активність, спрямовану на пошук сенсу її життєдіяльності. Активність старшокласників, що спрямована на розвиток громадянської активності юнаків, характеризується готовністю та спроможністю реалізувати інтереси певних спільнот завдяки активній діяльності самостійного суб'єкта. Важливими ознаками активності особистості старшокласників є потреба до самовираження, самоствердження, самодіяльності, самовдосконалення, прагнення впливати на громадянські процеси та брати участь у суспільних справах, бажання змінити, перетворити, зберегти, зміцнити існуючий суспільний лад. Активність старшокласнику потрібна для результативного впливу на перебіг громадянських процесів та правомірного задоволення власних цілей, інтересів у спільній та узгодженій взаємодії з іншими членами громадянського суспільства [1].

Розглядаючи відповідальність як важливу якість, що впливає на розвиток громадянської активності старшокласників, ми підтримуємо думку В. Сухомлинського про те, що відповідальність — це здатність особистості самостійно формулювати моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання, здійснювати самооцінку та самоконтроль [15]. Дійсно, відповідальність старшокласників зумовлює: схильність

дотримуватися загально визначених громадянських норм, здатність обрати певну поведінку, самостійне формулювання громадянських обов'язків, вимога від себе їх виконання, самооцінювання, самоконтроль, готовність відповідати за свої вчинки. Від рівня відповідальності старшокласників залежить ставлення юнаків до навчання, спілкування, способу життя, громадянських цінностей, правових норм. Оптимальний рівень відповідальності старшокласників визначає усвідомленість власних вчинків та дій, необхідність дотримуватися законів; відчуття взаємодії, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до громадянського суспільства, демократії, прав і свобод людини; адекватну самооцінку, контроль за поведінкою та діяльністю, а отже, і високий рівень розвитку громадянської активності юнаків, оскільки перелічені показники є невід'ємними складовими громадянської активності старшокласників [1].

Не можемо окремо не розглянути таку важливу якість старшокласників, що розвиває їхню громадянську активність, як толерантність, яка, на думку А. Погодіної, є активною етичною позицією та психологічною готовністю до терпимості з метою встановлення взаєморозуміння та взаємодії між етносами, соціальними групами різного культурного, національного, релігійного або громадянського середовища [13]. Толерантність старшокласників — це ставлення, що базується на оптимізмі, терпимості, доброті та повазі заради позитивної взаємодії. Саме за допомогою цієї розвиненої якості старшокласники проявляють емоційну стабільність, схильність до співпраці, компромісу, готовність допомогти та підтримати інших, повагу до оточуючих, національної культури, мови, честі, гідності кожного громадянина. Усі ці характеристики є важливими складовими громадянської активності старшокласників.

Уміння старшокласників у будь-яких умовах управляти своєю розумовою діяльністю, почуттями та вчинками, здатність свідомо керувати власними почуттями, настроями і приводити їх у відповідність до конкретних життєвих ситуацій є ніщо інше, як самовладання — важлива якість, що забезпечує ефективний розвиток громадянської активності юнаків. Завдяки самовладанню молода людина уникає неправильних актів поведінки, спалахів гніву, зняковіння, розгубленості, долає несміливість, скутість, навпаки, виявляє самоконтроль, почуття власної гідності, саморегуляцію, самоактивізацію. Володіючи собою, юнак сміливо береться за відповідальне, можливо, небезпечне завдання [5].

Підтримуючи думку І. Кона, який визначає самостійність як властивість особистості, що припускає незалежність, здатність самому схвалювати та втілювати в життя важливі рішення, готовність відповідати за наслідки своїх вчинків, ми вважаємо за необхідне акцентувати увагу на цій якості особистості старшокласника [7]. Адже без самостійності старшокласників як уміння обходитися у своїх діях без чужої допомоги, критично ставитися до чужих впливів, оцінюючи їх відповідно до своїх поглядів і переконань, важко говорити про їхню громадянську активність. Саме самостійність юнаків виявляється у здатності на власний розсуд організувати діяльність, ставити мету, вносити в поведінку зміни. Завдяки аналізу та самоаналізу дій і стосунків у спільних справах, умінню співвідносити свої можливості з можливостями однолітків, що є невід'ємними складовими самостійності, старшокласники уможливають самоствердження у спільній діяльності, зокрема й громадянській, намагання знайти своє місце у громаді, розумно застосувати свої організаторські та комунікативні здібності.

Сформованість вищезазначених якостей старшокласників забезпечить здатність молодих людей ефективно розвивати громадянську активність та здійснювати громадянську діяльність.

Висновки

У процесі розвитку громадянської активності старшокласників чинники взаємозалежні, оскільки постійні зміни, що відбуваються у житті суспільства, кожного громадянина, впливають на всі суб'єкти й об'єкти цивілізаційного розвитку та вимагають компетентності з вищезазначених питань.

Отже, перед нами стоять актуальні завдання розвитку громадянської активності старшокласників, які можна реалізувати за допомогою врахування взаємопов'язаних між собою чинників впливу на особистість старшокласників: соціально-психологічних, психолого-педагогічних, індивідуально-психологічних. Таке врахування вирішує низку протиріч: між ідеологічними установками та декларованими цінностями суспільства, між наявними громадянськими знаннями, місією школи та власним досвідом поведінки у громадсько-суспільному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщенко А.П. Педагогічні умови соціалізації старшокласників у територіальній громаді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / А.П. Аніщенко; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ, 2010. — 20 с.
2. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій / О.І. Бондарчук. — К. : МАУП, 2001. — 96 с.
3. Боришевський М.Й. Передумова // Розвиток громадянської спрямованості особистості : монографія / за ред. М.Й. Боришевського. — К. : Педагогічна думка, 2007. — С. 5–7.
4. Галактіонова І.В. Громадянська освіта як фактор впливу на формування політичної культури громадян України / І.В. Галактіонова // Альманах «Магістеріум. Політичні студії». — К. : НаУКМА, 2002. — Вип. 10. — С. 52–56.
5. Ильин Е.П. Психология воли. — 2-е изд. / Е.П. Ильин. — СПб. : Питер, 2009. — 368 с.
6. Карамушка Л.М. Психология управления заведениями средней освіти : монография / Л.М. Карамушка. — К. : Ніка-Центр, 2000. — 332 с.
7. Кон И.С. Психология юношеского возраста / И.С. Кон. — М., 1979. — 175 с.
8. Мерзлякова О.Л. Психологічні чинники саморозвитку старшокласників та шляхи активізації цього процесу в умовах навчання / О.Л. Мерзлякова // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. — Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2009. — Вип. 3. — 460 с.
9. Милославова И.А. Понятие и структура социальной адаптации / И.А. Милославова. — М. : Владос, 1974. — 124 с.
10. Мудрик А.В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / А.В. Мудрик; под ред. В.А. Сластенина. — 5-е изд., доп. — М. : Академия, 2005. — 200 с.
11. Олексін Ю.П. Навчання вітчизняній історії як засіб формування рис громадянськості старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Ю.П. Олексін; Ін-т педагогіки АПН України. — К., 2006. — 20 с.
12. Пачковський Ю.Ф. Соціоекономічне знання в соціологічному вимірі : монографія / Ю.Ф. Пачковський, І.В. Городняк. — Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2007. — 171 с.
13. Погодина А.А. Проблема толерантности в современном мире / А.А. Погодина // Ярославский педагогический вестник. — 2002. — № 2 (31). — С. 79–82.
14. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянської особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Л.А. Снігур; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. — К., 2005. — 32 с.
15. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. : Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В.О. Сухомлинський. — К. : Рад. школа, 1977. — Т. 5. — 670 с.

Саврасова-Вьюн Т.А.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОЙ АКТИВНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ

Посвящается теоретическому анализу факторов развития гражданской активности старшеклассников. Определено и проанализировано содержание психологических факторов, которые влияют на уровень сформированности гражданской активности старшеклассников.

Ключевые слова: гражданская активность старшеклассников, социально-психологические, психолого-педагогические, индивидуально-психологические факторы.

Savrasova-V'un T.A.

PSYCHOLOGICAL DESCRIPTIONS FACTORS OF DEVELOPMENT CIVIL ACTIVITY OF SENIOR PUPILS

The article is devoted the theoretical analysis of factors of development of civil activity of senior pupils. Certainly and maintenance of psychological factors which influence on the level of formed of civil activity of senior pupils is analysed.

Key words: civil activity of senior pupils, socialpsychological, psikhologo-pedagogical, individually psychological factors.